

N.JAÑABAEVA HÁM A.TUREKEEVANIŇ DÓRETIWSHILIGINDE FOLKLOR

Tileuova Ayzada Esen qızı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17131991>

Annotaciya. Bul maqalada xalıq awızeki úlǵısınıń hár qıylı túrleriniń qollanılıw sheberligi jazıwshılar N.Jañabaeva hám A.Turekeeva shıǵarmaları mısasında úyrenildi. Bunda N.Jañabaevanıń 1996-jılı “Qaraqalpaqstan” baspasında jarıq kórgen “Qırq bes minut” gúrrińler toplamı hám A.Turekeevanıń “Táǵdir sınaǵı” gúrriń hám povestler toplamındaǵı ayırım gúrriń hám povestlerine tallaw jasaldı. Gúrriń hám povestlerdegi folklordıń qaharman obrazın jaratıwdaǵı áhmiyeti kórip shıǵıldı.

Gilt sózler: jazıwshı, gúrriń, povest, folklor, dialog, naqıl-maqal, frazeologiyalıq sóz dizbegi, xarakter.

Annotation: In this article, the skillful use of various types of oral folklore is studied through the works of writers N. Jangabaeva and A. Turekeeva. For this purpose, N.Janaboeva’s short story collection “Forty-Five Minutes” published by “Karakalpakstan” Publishing House in 1996, as well as selected short stories and novellas from A.Turekeeva’s collection “The Test of Fate”, are analyzed. The importance of folklore in shaping the characters’ images in these stories and novellas is examined.

Keywords: Writer, short story, novella, folklore, dialogue, proverbs and sayings, idiomatic expression, character.

Аннотация: В данной статье мастерство использования различных видов устного народного творчества изучено на примере произведений писателей Н.Янгабаевой и А.Турекеевой. При этом были проанализированы сборник рассказов Н.Янгабаевой «Сорок пять минут», изданный в 1996 году издательством «Каракалпакстан», а также отдельные рассказы и повести из сборника А.Турекеевой «Испытание судьбы». Рассмотрено значение фольклора в создании образов героев в рассказах и повестях.

Ключевые слова: писатель, рассказ, повесть, фольклор, диалог, пословица и поговорка, фразеологическое сочетание, характер.

Jazba ádebiyatıń qalıplesiw hám rawajlanıwında xalıq awızeki ádebiyatı belgili orın tutadı. Hárbir millettiń jazba ádebiyatı qalıplespesten aldın onıń awızeki ádebiyatı payda boladı, qalıplesedi hám sonıń tiykarında jazba ádebiyat ta payda boladı. Sol tiykarda jazıwshı hám shayırlar da óz dóretpeleriniń derlik barlıǵında folklorlıq dástúr, syujet, obraz, motiv, yaki bolmasa xalıq awızeki

sóylemlerinen paydalanıp otıradı. Bunday folklorlıq dástúrlardıń jazba ádebiyatta qollanıwı onıń baylıǵınan derek beredi. Solar qatarı jazıwshılardan A.Turekeeva hám N.Jañabaewlar da óz dóretpelerinde hár qıylı folklorlıq súwretlewlerden paydalanǵan.

A.Turekeeva óz dóretiwshiliginde hár qıylı folklorlıq dástúrlardı qollanǵan jazıwshılardıń biri. Onıń dóretpeleriniń kópshiliginde folklorlıq súwretlewlerdi, obrazlardı qollanǵanın kóremiz. Atap aytqanda, onıń gúrrińlerinde xalıq awızeki sólew tilinde kóp ushırasatuǵın naqıl-maqallardı, usırma sózlerdi, xalıq qosıqların paydalanǵanın ushıratamız. Mısalı, onıń “Máryam” gúrrińin alıp qarayıq. Gúrrińge qoyılǵan atama adam atı bolıp, bunda diniy adam ismi ekenligi belgili. Jazıwshı bul gúrrińin turmıs shınlıǵı tiykarında dóretip, qaharmanları real turmısqa jaqın etip súwretlenedi.

A.Turekeevanıń “Alistan arbalǵansha...” dep atalǵan gúrrińinde de naqıl-maqaldıń qollanǵan orınların ushıratamız. Gúrrińniń ataması da naqıl sózge qurılǵan. gúrriń sońında naqıldıń tolıq qollanǵanın kóremiz: “Alistan arbalǵansha, jaqınnan dorbala” degen gáptiń tegin ayılmaǵanlıǵın endi ańlap jetip atır”.¹ Kórinip turǵanıday, bul gúrrińde de tiykarǵa ideya usı naqıldıń mazmunı menen baylanıstırıladı.

Jáne de jazıwshınıń “Kiyeli altınlar” dep atalǵan gúrrińinde de naqıl-maqalladıń qollanǵanın kóriwge boladı. Mısalı, “Altın kórse perishte joldan shıǵadı”. Bul naqıl da gúrriń atamasına say tańlanǵan hám belgili dárejede kórkemlik xızmet atqarıp turıptı. Bul gúrrińde tómendegishe qollanılǵan:

“-Altın kórse perishte joldan shıǵadı” degeni ıras eken. Sulıw kelinshek sonsha altındı, sada qarıydardı kórip, esi awıp qala jazladı. Qolları qaltırıp, altınlardı sanawǵa kiristi”.² Bul naqıl xalıq arasında kóp qollanılatuǵın naqıllardan esaplanadı.

A.Turekeevanıń “Jigittiń bas iyilmesin” dep atalǵan gúrrińiniń juwmaqlawshı bóliminde de “Ózge elde sultan bolǵansha, óz elińde ultan bol”, “shaynaǵanıń ózińdiki, jutqanıń gúmana” degen naqıldıń qollanılǵanın kóremiz. Birinshi keltirilgen naqıl gúrrińniń mazmunın tolıq ashıwǵa xızmet etken. Al, ekinshi naqıldıń mánisi gúrrińge qatnası onshelli sezilmese de, gúrriń orayında belgili bir kórkemlik xızmet atqaradı. Naqıl tómendegishe beriledi:

“...Waqtında oqıw kerek. “Ózge elde sultan bolǵansha, óz elińde ultan bol” degen sózdiń mánisin shaǵıp alıwdı qáleydi. Biraq ózge elge barıp, sultan bolıp kerilgen adamdı kórmedi, óz elinde erkin nápes alıp, qálegeninshes isleyseń. Eń tiykarǵısı, tınısh, qáwetersiz, dasturqan basında tapqanıńdı jey alasań.

¹ Турекеева А. Тәғдир сынағы. Нөкіс. «Билим». 2017. 46-бет.

² Турекеева А. Тәғдир сынағы. Нөкіс. «Билим». 2017. 48-бет.

“Shaynağanıń ózińdiki, jutqanıń gúmana” degendey basqa jerlerdiń tınıshsızlıǵın televizordan kórip júr”.³

Demek, joqarıda kórip ótilgenindey, A.Turekeeva óz gúrrińlerinde naqıl-maqallardan júdá kóp orınlarda paydalanadı. Bul onıń dóretpeleriniń qunı ele joqarı bolıwın, mánisiniń tolıq hám obrazlı etip jetkerip beriwin támiyinleytuǵın kórkemlew qurallarınıń wazıypasın orınlap kelgen.

A.Turekeeva dóretken kórkem shıǵarmalarında xalıq awızeki sóyleminiń marjanları bolǵan frazeologiyalıq sóz dizbekleri kóp qollanıladı. Ullı rus ilimpazı M. V. Lomonosov olardı tildiń marjanı dese, V. G. Belinskiy frazeologiyalıq sóz dizbeklerin sózlik quramda tildiń xalıqlıq tulǵası, xalıq tiliniń túp baylıǵı dep atadı. Olardıń tildegi ornına joqarı baha berdi. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri ayrıqsha sóz marjanları sıpatında kózge túsedı. Xalqımız «adam kórki saqal, sóz kórki maqal» dep biykarǵa aytpaǵan. Sózge kórik, pikirge obrazlılıq hám ótkirlik beriwi arqalı tınlawshıǵa aytayın degen oyındı tolıq hám tásirli etip jetkeriwde olardıń ornı bólek. Sonlıqtan, awızeki sóylew stilinde de, jazba stillerdiń túrli tarawlarında da frazeologiyalıq sóz dizbekleri stillik maqsette keńnen paydalanıladı. Bul turaqlı sóz dizbekleri qaharmanlardıń is-háreketlerine, júristurısına say halatta avtor tárepinen durıs hám orınlı jerlerde beriledi. Frazeologiyalıq sóz dizbeklerin kórkem shıǵarmalarda qollanıw shıǵarmanıń ele de qunlı hám mazmunlı bolıwın támiyinleydi. Mısalı: “Adasqan kelinshek nalası” gúrrińinde tómendegishe frazeologiyalıq sóz dizbeklerin kóremiz:

“Birde jasaǵan ǵarrısınıń ólimi bunshelli qıynalmaǵan ol birewdiń “amanatı”n saqlay almaǵanına júregi qaq ayırılıp jılap atır”. Bul ǵáptegi “júregi qaq ayırılıw” turaqlı sóz dizbegi qattı qıynalıw, ókiniw mánisin bildirip kelgen. Sonday-aq, usı gúrrińde “Bir “esik kórgen” atı bar bolǵan soń awılda júriwdi ep kórmegen edi”. “Esik kórgen” turaqlı sóz dizbegi hayal adamlarǵa baylanıslı qollanılıp, turmısqa shıqqan degendi ańlatadı.

Jazıwshınıń “Ǵarrı hám qar” gúrrińinde frazeologiyalıq sóz dizbekleri menen qatar jargon yaǵnıy belgili bir topar ǵana túsine alatuǵın sózler de qollanıladı. Mısalı: “-Bir ózińdi taslap ketsem ayaǵıń tayıp jıǵılasań, ata, “paxan” onnan keyin maǵan baqıradı ǵoy”. Bul jerde qollanılgan “paxan” sózi papa degen maǵanani bildirip kelip, balasınıń ákesin usılay atawı túsiniledi. Jáne de bul gúrrińde tómendegishe turaqlı sóz dizbekleri ushırasadı: “Qulaǵı qurǵır dúnyanıń ǵápin esite bergennen kem-kem tas bolıp baratır”. Bul ǵáptegi “qulaqtıń tas bolıwı” sóz dizbegi esitpew degen mánisti bildiredi hám bul

³ Турекеева А. Тәғдир сынағы. Нөкіс. «Билим». 2017. 62-бет.

ğarrınıń tilinen isenimli berilgen. “Kempirdiń arǵı dúnyaǵa ketkenine de jigirma jılǵa qaraptı”. Bul gáptegi “arǵı dúnyaǵa ketiw” sóz dizbegi qaytıs bolıw degen maǵananı bildirip kelgen.

N.Jañabaeva óz gúrrińlerinde xalıq awızeki tilindegi naqıl-maqallardı barınsha sheber paydalanǵan. Bul naqıllar kórkem dóretpelge ele shıraylı tús berip turǵanı kórinedi. Onıń “Qırq bes minut” atlı gúrrińinde “Qay jeriń awırsa, janıń sol jerde” degen naqıldı qollanǵanın kóremiz. Bul naqıl gúrriń qaharmanı Mánigúldiń sol waqıttaǵı jaǵdayına, yaǵnıy keselleniwine baylanıslı ayılǵan bolıp, onıń awırıwınıń qay dárejde ekenin kórsetiw ushın qollanıladı. Gúrrińde tómendegishe beriledi:

“-Al, Mánigúl bolsa bir tistiń kesirinen zar eńirep jatır. Ya awqat iship, ya uyıqlap bereketi joq. Janı bir ház tappadı. “Qay jeriń awırsa janıń sol jerde”, - degen júdá durıs gáp eken”.⁴ Sonday-aq, gúrrińde “qızdıń kewli názik” atlı sóz de qollanılgan. Bul da gúrriń qaharmanlarınıń kewil-keshirmelerin beriwde belgili kórkemlik xızmet atqaradı.

N.Jañabaeva gúrrińlerinde xalıq awızeki tilinde qollanılatuǵın hám bárshege túsiniikli bolǵan frazeologiyalıq sóz dizbeklerin de qollanıadı. Mısalı onıń “Kewil quyashı” dep atalǵan gúrrińinde usınday turaqlı sóz dizbeklerin ushıratamız: “Tánepis waqtı pitiwden qolına klass jurnalın alǵan Baltaniyaz asıǵıs túrde ózine tiyisli klasqa qarap qádem tasladı”. Bul gápte kelgen “qádem taslaw” turaqlı sóz dizbegi júriw, barıw degen mánilerdi bildiredi. Sonday-aq onıń usı gúrrińinde “-Qızlar-ay, sondayǵana gúl janlısız-aw!,- dep Baltaniyaz ol qızǵa minnetdar bolıp ishinen ún qattı” degen gápte “ún qatıw” turaqlı sóz dizbegi ishinen sóyledi degen mánisti ańlatıp turıptı. Bul gúrrińde “Ashıw-ızaǵa buwlıǵıp, tırnaǵına shekem jetti” degen gápte de frazeologiyalıq sóz dizbegin ushıratamız. Bundaǵı mánis qattı ashıwı keliw degendi ańlatadı.

Sonıń menen birge, N.Jañabaevanıń “Qırq bes minut” gúrrińinde “Janı bir ház tappadı” sóz dizbegi qollanıladı. Bul gápte arqayın bola almadı degen mániste kelip, gúrrińniń bas qaharmanınıń sol waqıttaǵı ahwalın beriw ushın qollanılgan. Sonday-aq, gúrrińde “Ishinen uw jutqanday bolıp júr” degen gáp ushırasadı. Bul turaqlı sóz dizbegi qıynalıp júriw degen maǵananı bildiredi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, N.Jañabaeva hám A.Turekeeva óz kórkem dóretpelerinde xalıq awızeki tiliniń baylıǵın kórsetetuǵın frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen, naqıl-maqallardan hám basqa da xalıq awızwki úlgerinen júdá sheber paydalana alǵan.

⁴ Жаңабаева Н. «Қырық бес минут». (гүрриңлер). Нөкис, «Қарақалпақстан», 1996.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Тошкент. 2002.
2. Жаңабаева Н. «Қырық бес минут». (гүрриңлер). Нөкис, «Қарақалпақстан», 1996.
3. Турекеева А. Тәғдир сынағы. Нөкис. «Билим». 2017.
4. Турекеева А. Әке хәм қыз. Нөкис. «Билим». 2023.